

NOVATORLIK YO`NALISHIDA NAFS MAVZUSINING YORQIN QIRRALARI ABDULLA QUTBIDDIN IJODIDA

Jo`rayeva Muhabbat Amonovna

BuxMTI akademik litseyi ona tili va adbiyot fani

o`qituvchisi. BuxDU mustaqil tadqiqotchisi

mux0711@gmail.com

Annatsiya: ushbu maqolada zamonaviy o`zbek she`riyatida nafs ko`rinishlarining badiiy talqini Abdulla Qutbiddin ijodi misolida tahlil qilinadi. Abdulla Qutbiddin she`riyatidagi falsafiy chuqur ma`nolar insonni to`g`ri yashashga yetaklaydi. Bu she`rlar qatiga singdiib yuborilgan mavzular olami turfa xildir. Mavzuni bir voqea misolida voqeaband qilib tasvirlash shoir ijodida boshqalardan ajralib turadigan farqdir. Ruhiyatni har qanday illatlarning sababchisi nafsdan toza saqlash lozim. Shundagina u ezguliklar tomon yuz buradi. Shoirning “ezgu ruh xususida fikr” she`rida Ezgu Ruhning dushmanlari bo`lgan illatlar: “Javrar: – Ruhning xudkushi qo`rquv” kabilar ramziy ifodalarda bayon qilinadi. Abduvali Qutbiddin ijodida ham nafsni xotin obrazida gavdalantiradi. Nafs obrazi bilan yonma-yon tarzda uning xilma-xil ko`rinishlari obraz darajasiga ko`tariladi. Shoir keyingi satrlarda ishrat, shahvat, yolg`on, xiyonat, gustohlik kabi illatlarni jonlantiradi:

Kalit so`zlar: nafs, ishrat, shahvat, yolg`on, xiyonat, gustohlik qanoat, haq, yo`qsil, iymon, jism, ruh, fitna

Novatorlik – ma`lum bir davrda o`sha davr talabi yoxud ijodkorning iste`dod qirralari bilan yuzaga chiqadigan adabiy yangilanish jarayonidir. Novatorlik haqida Dilmurod Quronov shunday degan: “Novatorlik (lot.– yangilovchi, yangilanuvchi)adabiy jarayon bilan bog`liq kategoriya adabiy jarayonda an`ana bilan har vaqt dialektik aloqada mavjud bo`lgan hodisa, adabiyot taraqqiyotining muhim ichki omili. Badiiy tafakkur rivojiga sezilarli ta`sir o`tkazib, keyinchalik an`anaga aylanuvchi muhim badiiy-estetik yangilik. Adabiy an`anaga saylab va tanqidiy munosabatda bo`lolan, o`z davrining badiiy-estetik ehtiyojlarini teran his etolgan ijodkorgina yangilik yaratishga qodir bo`la oladi. Masalan, o`zbek mumtoz adabiyoti an`analari bag`rida yetishgan Cho`lpon o`z ijodi bilan she`riyatimizga qator yangiliklarni olib kirdi. Jumladan, uning badiiy shakl sohasidagi novatorligi she`rlarining ritik-intonatsion qurilishida barmoq va sarbast imkoniyatlaridan keng foydalanishi mumtoz she`riyatdagi she`riy shakllarni o`zgartirib qo`llashi, she`riyat tilini jonli so`zlashuv yaqinlashtirishga intilishi, she`riyatimizga ijroviy lirika,

personajli lirika kabi janrlarni olib kirganida...”¹ O`zbek adabiyotida yangilanish boshlangan davr sifatida mavzu jihatidan ma`rifatparvarlik davri adabiyoti va har tomonlama esa jadid adabiyoti davri olinadi. XIX asrning so`nggi chorgi va XX asrning boshlarida o`zbek adabiyotiga yangi ijimoiylashgan mavzular(maktab, ishchilar, veksel, gazet va boshqalar), yangi ijtimoiy - siyosiy obrazlar (advokat, aroba, ishchi, arizachi va boshqalar), yangi g`oyalar(adolat, haqiqat uchun kurash, erk va boshqalar), yangi janrlar(she`r, sochmalar) kirib kela boshladi. Biz yangilik deyotganimiz sotsialistik tuzum davrida vujudga kelgan kolxoz, kollektiv mavzulari yoki tarktor, mashina kabi obrazlarga ham tegishlidir, ammo bu faqatgina davrning o`zida qolib ketib ana`naviyligini saqlab qololmagan adabiy hodisalar bo`ldi, xolos. O`zbek mumtoz adabiyotida bundan oldin ham mukammal badiiylik yoki obrazlar yaratilgani holda tajribadan foydalana olmaganliklari, ko`r-ko`rona davr talabining ortidan quvib, bo`sh g`oyalarni targ`ib qilish va xira obrazlarni yaratish novatorlikni bir pulga chiqarib qo`ydi. Har qanday yangilanishni ham adabiyot qabul qilavermaydi. Yangilikning yangiligi uning vaqt o`tgan sari an`naviylikka aylana olishida ham bilinadi. Bu, albatta adabiyot uchun muhim xususiyatdir.

XXI asr o`zbek adabiyotining takrorlanmas namoyandalaridan biri bo`lgan ijodkor Abduvali Qutbiddin merosi o`zbek adabiyotini yana bir pog`ona yuksakka ko`tarib, mumtoz adabiy obrazlarni jonlantirish bilan birga yangi zamonaviy adabiy obrazlar bilan omuxta tasvirlar yaratishga ulgurgan edi. lirikasining asosiy qismi majoziy va ilohiy ishq mavzusi bo`lsa-da, hech bir shoir chetlab o`tolmaydigan ijtimoiy motivlar ham ijodining salmoqli qismini tashkil etadi. O`zbek adabiyotiga “Osima” obrazi bilan kirib kelgan ushbu shoir o`rni kelganda Osimasini Iloh darajasiga ko`tarsa, o`rni kelganda zamona haqsizligidan ko`ngli og`rigan lirik qahramonning hamdardi, shu nosoz zamonadan jabr ko`rgan “Binafsha” (Cho`lponning “Binafsha” she`ridagi kabi) misolida gavdalantiradi. Shoirning ijtimoiy mavzulardagi jamiyat muammolarini ko`tarib chiqqan: “Urgutimdan burgut qochgan allaqayga, Toshkentimdan lochin so`rsam topilmaydi”, “Imon musofir, inson darbadar”, “Xaloyiq –maxov turk”(Abdulla Oripov xalqni omiligi sababdan ham “Olomon” deb atagan edi.) kabi satrlarida achinish og`riqlarini yaqqol sezish mumkin.

Abduvalli Qutbiddinning “Falsafa” she`rida zamin va inson obrazi parallel qo`yilib, insonning ko`zi faqatgina tuproqqa to`yishi mumkinligi aytiladi:

Zamin, qorning to`yarmidi sening,
Mening ko`zim to`yarmidi tuproqqa?
Yulib olayapman gullarni –
Quyoshning tilida gapirganlarni.²

¹ Quronov Dilmurod. Adabiyotshunoslik lug`ati. – Toshkent : Akademnashr. 2010. –B.204.

² Qutbiddin, Abduvali. So`z chamani. – T.: Akademnashr. 2020. – B.35.

Bu satrlarda nafs orqasidan yuruvchi inson qiyofasida shoirning lirik qahramoni “men”i gavdalanadi. Bu obrazga murojaat qilishda shoirning boshqa ijodkorlardan farqi “men” tilida soʻzlashidir. U avval oʻz galar oʻrniga oʻzini qoʻyib koʻradi, insoniyat nomidan oʻzi gapiradi.

Ruhiyatni har qanday illatlarning sababchis nafsdan toza saqlash lozim. Shundagina u ezguliklar tomon yuz buradi. Shoirning “ezgu ruh xususida fikr” sheʼrida Ezgu Ruhning dushmanlari boʻlgan illatlar: “Javrar: – Ruhning xudkushi qoʻrquv” kabilar ramziy ifodalarda bayon qilinadi. Mashrab oʻz davrida dunyoni(dunyo nafsga chorlovchi mavjudliklar timsoli sifatida tasvirlangan) jilva qiluvchi ayolga oʻxshatgan edi. Abduvali Qutbiddin ijodida ham nafsni xotin obrazida gavdalandiradi:

Nafs-u taʼma xotini ulki –
Tashib yotar kecha-kunduz goʻng
Doʻrdoq labda qotib tupugi.

Satrlarda tasvirlangan goʻng titib yotuvchi, doʻrdoq labida tupugi qotgan, xunuk xotin obrazi inson nafsining ham shunchalar tubanligini bor boʻyicha koʻrsata oladi, hatto, kitobxonni shu xunuklik va jirkanchlik orqasidan bir ijrgʻantirib ham qoʻyadi. Ezgu ruh haqida soʻz ketganda “Avesto” kitobi va Zardushtiylik eimizga keladi. Aynan bunday xunuk xotin obrazining ildizi ham shu manbaga borib taqaladi. Asarda nafs quli boʻlgan, yovuz kimsaning qilgan amallaridan gavdalangan xotin tasviri shunday keltiriladi: “uch kechadan keyin, tong mahali durvand erning ruhi goʻyo qor va muzliklarga parchinlangandek boʻladi. Iflos hid va noxush boʻy uni qurshab oladi. Uning nazarida badboʻy bod apoxtar (doʻzax) sarzaminlaridan unga tomon esmoqda. Yovuz durvand oʻzidan soʻraydi:

–Bu qanday badboʻy bodki, men uni hech qachon his qilmaganman?

Shunda shamol oqimida uning dini taʼviya, gunohkor, chirkin, bukri engpalid xrafsastalardan battar, jamiki yaratilmish xilqatdan tuban bir xotin qiyofasida namoyon boʻladi”.³

Goʻzal qizlar vatani Chiroy
Qamaldadir, bosqinchi ishrat.
Marazlarni toʻplab poyma-poy,
Junli tanda yutoqar shahvat.
Uzumzorda mashvarat qurib,
Qadahdadir deb butun jahhon,
Qoʻyni filga taqqoslab urib

³ Rafiyev Abduroziq, Gulomova Nazira . Ona tili va adabiyot(Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik).–T.: Sharq. 2014. –B.153.

Arjumandni boshlaydi yolg`on.

Kalitlarni tiqib pinjiga

Xayru ehson kutar xiyonat.⁴

Shoirning “Ushmundoq” she’rida Osimaga jabr yetkazuvchi badnafslar qiyofasi quyidagicha chiziladi:

Osima,

Alarga ko`p ham inonma,

Ular qush ko`mganlar xiyobonlarga.

Qumlari zarlangan

Bo`lsa ham bordir,

Lek harom o`rmalar tovonlarida...

Abduvali Qutbiddin ijodidagi an’anaviylik yuqoridagi kabi obrazlarning jonlantirilishida aks etadi. Bu satrlarda Mashrabga, Yassaviyga, Cho`lponga yaqinlikni yaqqol his qilamiz.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. Qutbiddin, Abduvali. So`z chamani. – T.: Akademnashr. 2020. – 124 b
2. Rafiyev Abduroziq, Gulomova Nazira . Ona tili va adabiyot (Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik).–T.: Sharq. 2014. –B.153.
3. Quronov Dilmurod. Adabiyotshunoslik lug`ati. – Toshkent : Akademnashr. 2010. – B.204.

⁴ Qutbiddin, Abduvali. So`z chamani. – T.: Akademnashr. 2020. – B.26.